

drugi, a mi svi žamorimo proti njemu i držimo s prvim . . .

Jedni spavaju, a drugi im meću papire u usta. Negdje smogoše slamke i diraju njima uši ovih pravednika i naslađuju se gledajući, kako se iza sna brecaju, kako hvataju oko sebe misleći, e su to zaista muhe.

Prodje jedan sat i mi se dižemo, uzimamo prtljag i spremni smo, da izadjemo. Da — brus! Sad se istom zatrčao naš voz. Uspeo se na ravan i sad može juriti. Mi baš ne ćemo da sjednemo i prostojasmo još čitav sat.

I napokon! Napokon zviždi lokomotiva — dugo — dugo. Polagano i polaganije! Iz daleka nam dopire do ušiju vika i ornjava, bubanj, trublje, a napokon frule sitne i evo — Sofije.

III. Sofija.

Tu se počeo moj sat buniti proti srednjeevropskom vremenu. To je mogao već učiniti na bugarskoj medji, koje nijesmo mogli naći; mogao je u Caribrodu, gdje se već po istočno-evropskom vremenu satovi vladaju. Ne — on je iskazao tu čast prijestonici carstva — Sofiji. Kad prispjesmo onamo, pokazivaše 9 sati 25 časaka poslije podne. Dočekalo nas mnogo više ljudstva nego u Beogradu. Prepun bijaše peron, sve

bijaše puno pred kolodvorom, kroz čitavu dugačku ulicu, kud prolazasmo, stojaše špalir gradjanstva sofijskoga. Redari potiskivahu neke sumnjive njima elemente. Ili se htjelo nešto pred nama sakriti, ili prepriječiti? Ostali vikahu sve: Ura! Nazdar! Zdravej! Živio! A bubanj muzike bio je silan, želeći sve nadjačati. Pozdravni govori izostaše i mi mogosmo poći dalje. Bugari su nekako grlatiji od Srba, ali vidjeh, da ih grla njihova zabavljaju. Na mene je sve to učinilo dojam, da je ova množica došla samo da isproba svoja grla.

Zabava je bila dosta zgodna, te nije naudila ništa mojim osjećajima simpatije. Ta i ja sam se zabavljao. Ako u njih baš nije probudjena slovjsenska svijest kao u nas — tko im šta može? Ja sam ipak često i s iskrenom radošću klicao: Živjeli Bugari! Mnogi su tek stajali, budno nas promatrali, i svoja opažanja saopćivali drugovima. Ozbiljna bugarska lica bijahu radosna.

Koračamo kao vojska. Dugi i široki bulvar nikad ne prodjosmo. I kad se već okupasmo u znoju, eto turske džamije, bijele poput čiste duše s onoga svijeta. Zakrećemo desno u ulicu, tješeći se, e smo na domaku. Naši već kunu, jer nikako kraja hodanju. Ipak. Rasvijetljena velika moderna zgrada — treća državna gimnazija — i mi skrećemo k njoj i u nju. Prvi kat

— drugi kat — natrag prvi i prizemlje dugim hodnicima. Napokon ulazimo u veliku gimnastičku dvoranu s pozornicom i ložama nasuprot pozornice. Puna dvorana vojničkih kreveta. Još ima mjesta za našu — kumpaniju . . .

Nadodje jutro — dan Svete Nedjelje i veliki blagdan Petrov-dan. Srbijanci polaze u dvor svoga poslanika u Sofiji, da u njegovoj »avliji« zaigraju kolo i tako proslave dan svoga kralja. I Sofija ima želju, da se što svečanije odjene. Puna je bugarskih i ruskih barjaka; vidiš svježim zelenilom ovjenčane slike cara Osloboditelja Aleksandra II., a Ferdinand I. — ah, gdje je on! I sunce se razgrijalo na uveličanje radosti, ali Sofija ostaje ukočena. Lijepa djevojka, i redušâ ima, ali ljupkosti, kojom se osvaja srce momačko — nema. Gdje su vam žene, gdje su vam djeca, o ljudi Bugari iz Sofije, da ih ulica ne vidi! Lijep dan, nedjelja sveta, Petrov-dan, a na ulici ni žene, ni djeteta. Ulice su vam, o Bugari iz Sofije, suviše pravilne, prostrane, široke, kao da ih je Nijemac zamislio. Praveći su u momentu ugodni, ali dosadjuju. Ja bih gradio ulice u krivuljama, neka i domaćin i stranac bude prisiljen, da gleda oko sebe, a nikako, da obara oči preda se, jer nedogledan pravac poništjuje, kao i aleja drvetâ s nisko gojenim krošnjama.

Pa šta? Skitat ću se ulicama, gledati

taj novi grad, gdje je jedva koja kuća starija od 30 godina, grad, koji se diže američanskom brzinom, a Sofijsko polje je dugačko — vele — preko dvadeset kilometara; lako je Sofiji kod tolikog prostora. Ulice su taracane, čiste, a svaka druga, treća zove se bulvar . . .

Cigančad sa zanosom gleda tvoje prašne cipele i vreba zgodu, da ti se ponudi, noseći za tobom podnožak i čistilački pribor. Drugi mališani trče ulicama s razglednicama i markama: Kartički, kartički za spomen, jubilejni kartički! Njega nadvikuje drugi, to mali, to veliki: Vjesnik Baraban, Večerna Pošta, Dnevnik, Den i tako dalje.

Golema Vitoša-planina, što se diže odmah iza Sofije prema jugo-zapadu, gleda tu brzu i oderanu Bugarčad i, reći bi, smješka se i šapće: »Tako, tako, momčeta!« Vitoša nije kao naša koja planina, koja ima pred sobom i iza sebe većih ili manjih brda i humaca, već se ona odlučno diže, pa visoko, visoko neko 2300 m. Djelomice je obrasla oniskom šumom, a tu i tamo proviruju pećinasti sivi kukovi. Što je ono? Ili snijeg, ili su labudovi? Labudovi nijesu, šta će labudovi po tolikim vreltima! Snijeg da je? Vele, da i jest, ma teško ti je vjerovati. Prijeko vele, da je ravan, i da su tamo obradjene i zasijane visoravni . . . Ne mučite me takvim baj-

kama, jer me eto srce boli, što ne mogu da vidim, što je i kako je onkraj Vitoše, te najveće dike bugarske prijestonice. Lijepa varoš usrećuje čovjeka samo onda, kad ima svoju planinu nad sobom i svoju rijeku uza se; Sofija nema ni rijeke ni rječice, pa da još Vitoše nema . . .

I dok stojim na uglu uza stup od svjetiljke i sav se gubim u Vitoši, mimo mene prodje sprovod, a da ga nijesam ni vidio. Potrećim niz ulicu za njim. Sprovod polagano se spušta, konji oprezno koračaju, kao da se boje, da ne pogaze štogod; pred njima krst i svećenik, a za njima nekoliko ljudi. Na kolima je lijes otvoren, pokrovac uza nj, a u njemu zakićena mlada pokojnica. Zašto je otvoren? Da se mrtva ljepotica nagleda modrog neba, po kojem je za života brojala zvjezdice, mjesecu rosnim očima šaptala tugu svoju? A gdje su zvona? Slušam — — nema zvona. Gdje su? Gdje je njihovo turobno sazvučje, da te ponese, pa ne znaš ni sam, gdje si? I danas se toliko sakupilo svetačkih stvari, pa i ova mrtva djevojčica, a zvonjave nikakove! Zvonjenje je prekrasna sanja u snu pravednika; zvonjenje je tepanje neba. Na Veliki Četvrtak se kod nas zvona zavezuju i ne zvone do Velike Subote i to su časovi čame i čovjek se naš boji, da u to vrijeme ne umre, pa da mu ne zvone zvona. Kad tko u to vrijeme umre, maj-

čine su ga, vele neki, kletve stigle. »Drvena Ti zvona zvonila!« poželi čovjek neprijatelju svojemu. Dorice! Ti mojoj duši zvonjenje, mojemu srcu tepanje! Moj Veliki Četvrtak je minuo, zar nikad Velika Subota?

Meni bude bolno, skočih u prva električna kola i dadoh se izvan grada. Munjo, vozi me!

Vani hodam po blatu novo projicirane ulice. — Dolazim do maloga potočića. Mutni se potočić žuri od Vitošaplanine pa će u Iskar bog zna gdje. I njemu, potočiću, ne dadoše, da brza po svom vijekove i vijekove starom koritašcu, koje si je sâm uredio, već mu ga nasilno zasuše i novi jarak iskopaše. Pravač te pravač, kao da on to želi. Siroče! Uzeše ti vrbe, rakite, kute i kutiće, gdje bi u zatišju grudica pjene tvoje poigrala — horo . . . Možda bi se kraj tebe i ptičica koja nastanila! Eh! Žalim te!

Otputim se uz potočić i stanem. Neka čudna pjesma, nevjerovatno. Prijeko je u voćaru kuća. Krov joj se vidi iza šljivá i kajsijâ, a od kuće dolazi momački glas: »Ančice, dušice, sa neba zvjezdice« pjevajući je u poznatom i kod nas omiljelom napjevu . . . O, pjesmice, koja bûdi tolike mirne gradjane kod nas noću od sna, zar i ovdje imaš svog prijatelja na umjetnoj obali ovog mutnog potočića . . .? I zamre

pjesmica i podjoh dalje do nekog trulog mostića i prijedjem ga. Nigdje žive duše. Na malom brdašcu diže se usred parka lijepa palača više vojne škole, a ovamo po brdašcu borovica i bujad. Najedanput se iza jednog borovičnog grma kao iz zemlje podiže neki odrpani čovjek i smjeri ravno k meni. Protrnem, okrenem se i velikim koracima zaprašim prema gradu . . . Uh, što sam se uznojio! To sunce! . . . Još do-
spijem uz put požaliti Sofiju, što joj ovaj potočić nije barem toliki, kolik mu jarak iskopaše.

Prepuna tramvajska kola, množina fajetonâ, i golema množina ljudstva kao prebujala rijeka, iz svih ulica, preko svih trgova, hiti i juri onamo u jednu široku ulicu. Sredinom ceste stupaju čete pod barjacima to Sokolova, to Silnijeh Dušana, to Junaka iz svih krajeva velikoga Slo-
vjenstva. Idem za njima. Od silne, nevi-
djene množice naroda ne znaš, kako da se probiješ. Jedva se provukoh uz moga druga u kolos od amfiteatra, koji zaprema najmanje dva hektara lijepog Sofijskog polja.

Po nebu oblačci plivaju, amfiteatar, sačinjen od debelih dasaka, zasjelo do četrdeset tisuća ljudi. Po tratini igrališta poglela bugarska vojska, da i ona ponese okrepe u junačkim srcima medju hladne stijene svoje vojarne. Eno, eno, ima i ne-

računanih gledalaca. Eno ih po drvetima, po krovovima kuća, eno daleko u gradu na kubetu crkve sv. Aleksandra Nevskoga dvije tri crne i žive točke! O, što će oni vidjeti! Mi crne točke — oni ni točaka...

Muzika svira, publika miruje, sunce će onamo ispod Vitoše, a nema početka. Moj prijatelj se zabavlja promatrajući neko curče, lijepo curče plavokoso, ispaćena lica, a osvrće se glavicom na više od četiri strane, čini se, sad će se onesvijestiti i suze kano da joj na oči naviru . . . Bože moj, koliko unesrećenih srdaca dodje ovamo za upokojenjem i zaboravi!

Žagor se utiša, muzika neka pridolazi. Oho! Ulazi slava i sloboda Bugarske. Ulazi do stotine ljudi sijedih i prosijedih. Nekim kleca slabačko koljeno, ali se drže herojski. Presijecaju, vodjeni muzikom, junačku arenu. Osamdeset tisuća ruku dađe se u pljeskanje ovoj šaćici ljudi, a tu i tamo po koji zanosno mahne dvatriput kapom na odzdravlje. To su preostaci onih junaka, što znadoše na Šipkinu klancu — bugarskim Termopilama — negdje 1877., u nestašici svake municije, drvljem i kamenjem zadržati čitava tri sata golemu tursku voj-
sku od 25 tisuća, dok ne dodje rusko-bu-
garska sila, ako i slabija brojem, te na-
stavi i srećno završi tu borbu. Danas ti ostaci nikad nezaboravljene čete dobivaju državnu apanažu, da mogu pristojno ži-

gradova, gdje ne putuje trgovac, gdje opustješe vinogradi itd., jer se nitko nije ufao da živ pokaže, a kad dodje hajduk Sider, pa se s njim potuče s »buzdogana«, i kad sve to baj-Georgij deklamira, slušaoci se grče, savijaju, jauču, upravo tule od neke groze... I onda se dugo šuti, obore se glave, naglo se diše čekajući, dok mine groza, što se uselila u srca. A baj-Georgij donosi neka čudna vješala, na njima čudne staklenke, a u njima još čudnije vino. Čudno se toči — sve kroz neke ventile — a onda se kliče: »Živio budućí prijestoni grad Bugarske, središte jugoslovske kulture — Carigrad...!« Ah, dobro vino ima baj-Georgij! Reci mu: »Ah, Bugari, nikad Carigrad vaš biti ne će«, on će skupiti obrve, okrenuti se, načiniti korak, a onda se vratiti k tebi: »Ne želim vas nikad više ovdje vidjeti«. I ode. Svidiš li se njemu pa i drugom Bugarinu, bude s tobom umiljat i iskreno nježan; prima te oko pojasa, zagledava ti se u oči i malo da te ne cjeliva.

Pa kad dodje u baščicu star sijed i podosta krepak starac — tamo oko desete — i sjedi pod vedrim ljetnim zvjezdanim nebom, pridolazimo k njemu, dajemo mu svoje posjetnice, a on vadi olovku i uzima bilježnice iz ruku naših i drhtavom rukom zapisuje »Vasil D. Stojanov«, te pripovijeda o svojim znancima iz ilirskog i polirskog doba: Gaju, Vončini Mrazoviću,

Trnskomu o Preradoviću i mnogim hrvatskim velikanima, s kojima je nekoć bio u svezi. Obujmio bi ga, iscjelivao, da se usudiš, i kliknuo: »Evo posljednjeg Ilirca, evo živih očiju, ustiju, koja gledahu i zborahu na sastancima jedne od najslavnijih perioda cijeloga jugoslovske države.

»Tko vino večera, vodu ruča, a gdje laž ruča, tamo ne večera, jer u nje su kratke noge«, takove besmislice sam drugi dan govorio. E, pa da! I guska katkad na ledu posrne... a ja nijesam već mjesec bio srećan... Ludo je uopće tražiti sreću. Sav se gubim na ulici. Hodam i hodam. Tako činim i onda, kad sam u Doričinoj varošici: tjedne i tjedne hodam i postajkujem na mjestima, gdje sam je jednoć sastao, čitave sate stojim na uglovima, kud bi ona mogla proći. I kad ju opet ondje sastanem, ili vidim, gdje prolazi ta moja izgubljena sreća, onaj mi čas naplaćuje sve one uzaludne tjedne hodanja i sate postajkivanja...

A šta je to? Kakav je to stup? To je spomenik Vasila Levskoga.

Bio je neke vrsti sluga u turskoj vojsci. Obdan je služio, a obnoć je dizao revolucije... Divnom spretnošću je dizao bunu sad ovdje, sad ondje u selu protiv sile turske. Tražili su ga, a nijesu ga mogli naći. Konačno ga odade — pop! Uhadjao ga, uhvatio ga noću na poslu i izdao. Na

ovom ga mjestu objesiše. Izdajniku kosti grobnica izmetala!

Tamo opet kamen, koji te sjeća, kako Bugari znadu i ministarsku krv prolijevati, ako im se baš prohtije. Krvlju si natopljena, draga prijestolnice Sofijo! Pa i Dvorac tamno-žuti dvor carski — i on je obzidan jakim, visokim zidovljem i zarašten čitavom šumom svakovrsna drveća, a nema upravo ništa, čim bi privlačio publiku, kao što to imadu drugi vladalački dvorovi. Osim vojničkog kasina, nekih novih poslaničkih domova i možda kojega novčanog zavoda, nema nijedne kuće, gdje bi mogao zastati i gledati Prozori su pusti. Bugarin voli sići na ulicu, nego pogledati na nju.

Idem dalje i evo me u ulici, čiju je čitavu jednu stranu zapremio čovjek s antikvarnim bugarskim, ruskim i francuskim knjigama i časopisima to naučnog, to zabavnog sadržaja.

Zaustavim se i ogledam tu zamamnu robu. Kupio bih, ali daleko mi je kuća... O, daleko, daleko je moja kuća! Tamo zvone zvana, bruje orgulje, koje nagone na plač i bude »Misao na vječnost«...

Eto, drvenim plotom ogradjeno dvorište, a u njemu džamija bez minareta. Oko nje u korovu i dračinju kamenje s napisima latinskim, grčkim i turskim. Arheološki muzej je smješten u toj džamiji. Vidi

se, Bugarima nije mnogo do povijesti i njezinih spomenika. Oni su ljudi od računa i sadašnjosti. Oni poznaju geografiju i etnografiju svoju. Znadu za sebe. Svaki Bugarin, ako ikako može, putuje po svim krajevima, gdje obitava krv njegove krvi. Razgovaraš ti hrvatski, on bugarski i za mnogu našu riječ zna točne medje, kud se govori u njegovu narodu. »Jest, jest, i mi imamo tu riječ tamo, tamo i tamo«, te nabroji nikad nečuvena imena mjesta to u sjevernoj Bugarskoj, to u Rumeliji ili gdje u Makedoniji.

I ja sam u džamiji. Tuda su nekada sofijski muslimani bosonogi šuškali, sjedali, bacali se na koljena i klanjajući se udarali čelom o pod, a sad su u njoj Bugari smjestili iskopane historijske spomenike, velike rimske lonce, zapravo burad od nekoliko akova; po stijenama ponizali reliefe grčkih bogova, božica, donijeli od nekuda čitava konja s konjanikom gotovo u naravnoj veličini. Tako lijepe stvari, zanimive za arheologa. A ja tužan, što se u te stvari tako malo razumijem, gledam desno, lijevo, pogledavam na galerije i gledajući sračunavam vrijeme, što ću trebati, dok sve obidjem.

I onda — stoj! Ne, to se nikad ne zaboravlja! »Čerešovo topče« iz aprilskoga ustanka u Panagjurištu 1876.! Gledam i postaje mi vruće. Tu su dva točka i na

njima drveni top. Pravi pravcati drveni top! Rub mu bijaše okovan željeznim obručem. Točkovi su primitivni na drvenoj osnovini i vidi se, kako su rabljeni. Još danas sa njih vise treščice, što im je kameniti put sadro. Topče, topče! Sa Vitoše, vele, vidi se grbina Balkana, a niže Balkana je Srednja gora. I ona se lijepo vidi sa Vitoše, a u Srednjoj gori je gradić Panagjurište. Ozbiljni i ponosni Panagjurištani su tebe — čerešovo topče — dubli, s tobom po Srednjoj gori se šuljali i junački se borili, junačkije od svih ustaša bugarskih. U tebi je — topče — najrečitiji spomenik očaju. O, topče — naivče!

I prošao sam okolo i vraćao se k topčetu, razgledao drugo krilo i vraćao se k topčetu, uspeo se na trijemove, vidio mnogo lijepih stvari starobugarske kulture, lijepe zbirke starih novaca, uresa, galeriju slika i opet sam se vratio k topčetu, stojao svaki put pred njim tronut i bolan i kad sam izlazio, još sam se okrenuo . . . Kad sam uveče pripovijedao kod baj-Georgija o topčetu, dobroćudni se baj-Georgij gotovo rasplakao. I kad kliknuh, da nikad ne zaboravih deklamacije Čer Arapa i hajdut Sidera i topčeta, baj-Georgij iznese opet ona čudna vješala sa čudnim staklenkama i opet se uspne na stolac i odeklamuje pjesmu. Uz nas bila odlična mala porodica i gospodja se grčevito stisla pod kaput k sreću muža.

svojega stenjući od groze. E — da! Baj-Georgije rodom je iz Panagjurišta . . .

U Sofiji sam se posve udomaćio. Što za to? I Konstantin Veliki, rođeni Nišanin, rado je ovdje boravio govoreći, da je ovo njegov Rim. Neki carevi rimski rodiše se u okolici ovoj, te se kao čobančad skitahu za ovcama po grdosiji Vitoši, a Pretorijanci ih dizahu na prijesto i bacahu s njega. A šta car Trojan s kozjim ušima? Za njega vele, da je imao svoje prste kod osnivanja Serdicae Ulpiae. Atila je s Hunima ovdje robio, a onda zapalio varoš, da mu vidno bude na polasku . . . Dodjoše Slovjeni i Serdica postade Sredec. Braća Šišmani zbog tebe se gložahu, Sofijo draga, osam godina. I onda dodjoše grozni gazde, koji te na prijevaru dobiše i kroz puna četiri stoljeća su mastili zemlju bugarskom krvlju. Nitko nije Sofiju olako dobio, već je svaki put krv potocima protekla, kad se tko htio u njoj nastaniti, ali kad dodje dična ruska generalina Gurko u prosincu 1877., dobije ju bez kapi krvi. Je li, Sofijo, Gurko i mi sada! Ne? Kad te ono Gurko zadobio, bila si blatno selo, te se moralo ulicama jašiti, da se ne utone u blato, a sada — lijepa moderna varoš, uzorno čista i od velike budućnosti.

Nama je dobro ovdje, draga gospe Sofijo, medju ovim tvojim građanima, koji su većim dijelom dospjeli iz Makedonije

amo u slobodnu državu, upravo dojurili, jer je teško bez slobode.

Makedonci imaju veći dio trgovine u svojim rukama; Makedonci zauzeše veći dio bugarskih državnih stolica i viših činovničkih mjesta, jer su upravo Makedonci najbistriji dio bistrog bugarskog naroda. Domaći ih ljudi poprijeko gledaju zbog toga i to je jedan od glavnih motiva, zašto Bugari toliko poduzimaju oko oslobodjenja Makedonije. I tako su kod jednih narodni, kod drugih ekonomski motivi, pa su time svi zainteresovani od prvog do zadnjeg, da i ne govorimo o trećima, koji nemaju ono, što je najsladje — a to je divna i krasna Sloboda. Otud tolika jednošnost i vika: Mi na vojsku toliko trošimo i vojska mora da učini ono, za što ju uzdržavamo.

I kad prodje dobar komad noći, vraćam se niz lagašnu nizbrdicu kući, a praznim i pustim ulicama odjekuju samotnički koraci.

Evo džamije. Tu treba skrenuti lijevo. Tu je »kafene« Makedonija, ali sve već spava. Stojim na uglu i smišljam, što bi. Rado bih ispio findžan crne. Smišljam i obazirem se desno i lijevo. Tamo dalje od džamije diže se golema sjena kupališta. Kad sam prvi put motrio tu zgradu, mislio sam: gle, kako lijepo Narodno sobranje imaju Bugari. No poslije mi rekoše, da je

te banja — kupalište. Odmah do džamije staro je kupalište, ali je bilo pretijesno.

Za mnom odjekuju opet koraci. Dvojica su. Bugari. Debatiraju i razabirem: »Šta Česi, Hrvati? To su nama tudjinci, »Švabe«. Srbi su nam . . .« i ne dovrši srbofil. Smete ga moja sjena na uglu, ali čujem, gdje nastavlja udaljujući se od moga ugla.

Krenem se i ja. Pustu ulicu oživljavaju vatre u pećima pekarnicâ, koje su odmah s ulice. Izdaleka se čuje bubanj muzike, u zraku se rasprskuju svijetle raznobojne kugljice vatrometa, tamo na uglu viču supijani Bugari, priprosta kočijaška ili nadničarska čeljad. Udjoše u birtiju, dok prispjeh do njihova ugla. Birtija je otvorena i kroz vrata dopire na ulicu neka pjesma uz pratnju harmonike. Vidim: utovljeno muško čeljade nepomično kao od voska — ama sasvim tako — sjedi za nekim stolićem, po njem prebire prstima, pjeva srpske pjesme i koketno se smješka gostima, sav sretan, ako ga tko časkom pogleda. Neugodno ga je gledati. Treba si pomisliti ovako okrupnu, bucmastu figuru, da miče samo očima i pjeva . . . Oдох kući.

I svane zadnji dan moga boravka u Sofiji. Razidjismo se. Svaki je imao svoj kutić, gdje je kroz dan boravio i provodio večeri, a sad, hajde, razidjimo se. Nekoji već odoše kući.

Sve ću obići, što mi je omiljelo u Sofiji i onda — kuda bilo. Potražim prijatelja novoga u redakciji »Narodni prava« K. Mutafova. Posrčem kod njega dva fin-džana crne kafe, a onda otumarašmo u grad. Sunce žeže i otjera nas mimo Narodnog Sobraanja, teatra pa u Gradsku bašću — »Gradskata gradina«.

Tu se slave oproštaji. Odasvuda sentimentalni izražaji i zavjeravanja, kako se nigda ne ćemo zaboraviti. Tamo grupa mladih Bugara pravi ovacije profesoru Caru. Njegovi djaci s hrvatske univerze ga pozdravljaju. Ovdje mladi Srbijanci, Dušanovci, uzdišu za bugarskim djevojčicama, s kojima sinoć gledahu vatromete, a ljuvene im iskrice padahu u mlada srca. Puna su im srca i ne znadu, što će i kako će. Pišu im karte i uznemiruju stotine ljudi, da se potpišu. Medju nekolike takoviće i mi zapadosmo. I podiže čašu piva jedan, te nazdravlja: »Hrvati, Slovenci, Bugari i Srbi treba da se ujedine! Od danas više neka ne bude ni Hrvata, ni Slovenaca, ni Bugara, ni Srba. Svi treba da uzmemo novo ime kao naše zajedničko narodno ime: Soko, Sokoli, a naša velika domovina od Triglava do Crnog Mora, Carigrada, Egejskog i Jadranskog Mora neka se zove Sokolija . . . Podižem čašu: da žive Sokoli, da živi Sokolija!« I ispije čašu do dna. I naš dragi zanešenjak — dao

mi je i adresu svoju, kamo ću mu javljati o uspjesima propagande nove njegove Sokolije — zbori tako plameno, kao da je opet kod vatrometa . . .

U sve ove dane imali smo vašar, dobar vašar, trčali smo i nijesmo imali kad da mirno sjednemo i prebrojimo novce, što nam pazari donesoše. Tako biva uvijek pa i sada.

Sjest ću pred »kafene« Makedonija i odmorit ću se. Slušao sam zveckanje sarafa t. j. mjenjača novaca, sa srebrnim levima i komadima od dva leva i gledao, gdje korčaju pred svojim tijesnim ložama: korak dva amo, korak dva onamo vrebajući inostrane žrtve . . . Uz put prodaju »tjutjun« t. j. duhan, a Židovi su. Španjolski su to Židovi, koji pobjegoše ovamo za španjolske inkvizicije i danas mogu reći, da su najstariji sofijski građani — upravo prajsjedoci. Za turske vlade iza Bugara najbrojniji u Sofiji.

Tu pred džamijom vidjeh bugarski trg: čitave svežnje peršina, rajčice ili paradajza, paprike i drugog znanog i neznanog povrća, pa lišća vinove loze. Seljak drži gusku pod pazuhom i prasence na užetu. Šćućurio se i čeka kupca pritežući k sebi nemirno prasence i utihujući gusku. Do njega neka žena s pijetlom, punokrvnom ništarijom, koji i s babina krila vrebana zrnca i kokošku . . . U što toliki peršin

Još jednom — s vidiranom putnicom i jeftinom željezničkom kartom, koja ništa ne stoji — prodjoh se gradom, obidjoh Carski Dvorec, taj nedogradjeni i renovirani paša-seraj, kamo je sirotica raja u procesijama dolazila i klečeći upravo pred pašom predavala mu turski ispisane molbenice, da ishodi milost i zaštitu od ubirača desetine i nemoralnih grčkih popova, fanarijota, najužasnijih pijavica sirotne raje. O, vrapci i vrapčići, da vi znate, kako je odavde uzdisanje očajničko pred Višnjega gore odašiljano, ne bi tako živahno, vragoljanski ćeretali i krilašcima otkidali lišće . . . Ali da, vi ste prema njima kao principi zaštićeni . . .

Sunce i opet sjeda. Izadjoh daleko u prostranu šumicu s umjetnim jezerom, na kojem evo u predvečerje cvjetaju lopoči, labudi za grmlje se sakrivaju, a dobroćudni bugarski kavaliri, prateći gospojice, postajkuju na obali i gledaju ribice s toliko blage naivnosti i djetinjom nevinom radošću. O, te djevojčice! Koliko nijesu baš lijepe, ama umno i pronicavo im je oko.

Bugarski Junak s kapicom češkog Sokola obuhvata me oko pasa, te mi preporučuje, da se svratim u Trnovo, u staru bugarsku prijestonicu, a Junak s kapicom srpskog onog Dušanovca mi došaptava, neka se rđje svratim u Pleven, da vidim to veleslavno razbojište. I onaj s desne

hoće Trnovo, a ovaj s lijeve Pleven, te se prepiru, što više vrijedi. Neka, neka, poči ću ja i ovamo i onamo, ma da mi je već svega dosta.

Umoran sam. Da ipak krenem kući? Kako ću izdržati toliki put! E, ne dam, da mi srce kroz čitav život prebacuje, što ne iskoristih zgode.

Zbogom! Zbogom, mili Junaci! Zbogom Sofijo! Dat će Veliki Bog, poživjet ću još koju godinicu kašljajući i doći opet ovamo. Vitoša-planino, doći ću i popeti se, da vidim, što je onamo iza tebe, s tebe ću gledati Srednju goru i naslućivati — ot-kud Čerešovo topče!

Zbogom!

IV. Sofija-Pleven.

Uh, što nas ima! Svi hodnici prenapunjeni i nitko ne može s mjesta. Kupeji su još — ah, ta kud će biti puniji. Gle! Svatko ima nekoga, a ja sâm. Opraštanja i potrage za bilo kakvim mjestom u punom su jeku. Nasmijem se. Što nas ima, svi, ama svi bi rado drugo mjesto . . . Gura me ovaj, gura me onaj, a ja se ne dam s mjesta. I dvije muhe su s nama na hodniku. Odakle vi, frajle? Domaće nijesu, već su od nekuda doputovale. Možda su iz Srijema, možda od Soluna, možda sa žalova Crnoga mora, a možda — i ja se opet na-

smijem. U to se netko gura, odnese mi šešir s glave, pa ga umalo ne pregazi — moj klapšec . . . To bijaše gospodin s varom jastukâ . . . Ne ćeš — ne! Tu se i ne stoji, a kamoli po jastucima proteže, dušmanine mog klapšeca! I muhe mi je otjerao . . . grom i pakao!

Idemo! Zbogom Serdica, Sredec, Sofija! Mi krećemo preko tvoga polja prema sjeveru, gdje neki dan ugledah Balkan, za me oduvijek čudo od planine, a da ni sâm ne znam po čemu.

Jutro je, a ljudi žanju žito. Pjevaju li žeteoci? Pjesme su žetelačke tako mističke. Moju majku sam mnogo puta pitao, da mi kaže, što pjevaju žetelice, a ona je — šutjela ili je progundjala neke riječi i ostavila me u čudu.

Sofijsko polje je podosta rodno, mora nekud i odvažati žito. Ta ne bi Serdi živjeli, ne bi Atila sa svojim hordama tako pomaman ovuda palio i robio, a Pečenezi ne bi se dali ovuda kolonizirati od bizantskih vlasti, da budu Bugarima pokora radi nepokornosti, kao što su i Turci, bojeći se njihova ustanka, naselili ovuda Čerkeze, koji iz ruskih provincija, sedamdesetih godina prošlog vijeka, u Otomansko carstvo dobjegoše, a vlada ih porazmjesti medju Bugare, podijeli im puške, sablje i druge vojne potreštine, pa su oni pazili na svaki mig Bugara te udri po

njima. Ta lijena čeljad, čitam, zaustavljala je putnike na otvorenom putu i polju zahtijevajući pare. Uh, a šta je krala, oti-mala!

I mi jurimo, jurimo prema Balkanu ništa se ne ustavljajući. Tamo se poljem pomiče siva pjega. Znam, vidio sam i u Sofiji. To su bivoli, obično tegleće blago. Još dalje piknjice bijele: ovčice su ono kod zajutarka. Travku pasu, a rosicu piju.

Evo nas uz Isker. Čudno mi je. Mi jurimo u Balkan, a niz vodu. Kako to? Znam, dok sam bio lakat čovjeka, pedalj muž, a otac je moj znao doći s puta i pripovijedati, kako ima kraj, gdje potok gore teče. Svi smo se čudili i vjerovali njegovim bajkama. Učio sam zeru o hidrostatičkim zakonima, koji takovu igru prirode ni pod kakovu cijenu ne dopuštaju, ipak sam dugo sumnjao o valjanosti takovih zakona. Ljudi me razuvjeriše, a evo — Isker me opet zavadja... Kako i ne bi: rijeka koja teče prema planinama i to još prema — Balkanu... molim! I sve čekam: okrenut će se, nije lud taj Isker. Ne mari on, već teče, a mi za njim, kao da nas vōda za ruku. Mi naviše, Isker naniže... I bude pod nama do 8—10 metara. Duboko korito je u novog našeg vodja, a on se praćaka po kamenju i šumi. A onda postaje žut, pa crven. To je on od zemlje takav, priča mi baj-Dobrev, moj suputnik. Bio je

na slavi liberalne partije u Sofiji, a sad se vraća kući u Pleven i tumači mi eto, oda šta je Isker crven. Mene stisnuše ljudi u kut, gdje je ulaz u prostor, kamo se ne ide tek na kihanje i čačkanje kutnjaka. Ovamo nose majke dječicu, a ja očajavam, jer — teško je stajati tako dugo.

Izmjenjujem noge: sad pati desna, sad lijeva. Neka bi to, ali vidim malo pa ništa. Isker protječe kroz uzahnu dolinu, zapravo klanac ili još bolje: korito, kojemu su obale stotine i stotine metara visoke, a naliče na grdosije od zidovlja. I ako hoću barem nešto malo da vidim, moram čučnuti. O, srši, koliki me prodjoste! Bože, tako velebnu groznicu želim angjelima!

Sad jurimo, sad pritežemo konjčće naše željezno, da se u tunelu ne poplaši, sad se mićemo puževom brzinom, kad se uzjoguni i razbjesni, a strah ga je, da se ne strovali u rijeku niz zidanu strminu. Eno po stranama se veru goveda, malašna goveda, što naliče na našu ličku bušicu. Do njega jadno odjeveno pastirče, koje kao skamenjeno drži nešto kao dvojnice u rukama i za nama zapanjeno gleda. Gdjekoje drvce kržljivo i grbavo, a onda drva, sitna poput suvaraka složena, čekaju, dok dodje čovjek s magaretom i da ih natovari i snese dolje. Jer eno — nema tu puta za kola. Tu se sve mora tovariti na jedno magarče i konjčće, koje će svojom poslovič-

nom sigurnošću znati saći niz takovu strminu i po tako uzahnim puteljcima. I kad još većma čučnem, mogu vidjeti i pogdjekuju kućicu. Malu, nisku kućicu ima taj sin balkanskih visova i klanaca, u koju, čini se, četveronoške mora ulaziti. Pa onda daleko gore naslućuješ kao tavan, a po njemu se zlati pšenica i zob se bjelasa. Ne, to je samo časovita slika, a u drugi čas te već presenećuje šta drugo. I brda i pećine i stijene naliče na pregoleme utvrde zidovljem ovjenčane. Da nije ovog sjajnog sunca i bijelog dana, već da je noć sa desetak sjajnih, punih mjeseca na premodrom nebu, mislio bi, da su to kule i ne bi nikako mogao shvatiti, kako bi ovako divno zarubljene, zaobljene pećine same postale ovakove bez ruku i dlijeta majstorova. Alj — ovako — ma i ne htio, moraš vjerovati tome čudu od prirode. Jer eno, kukovi vire od pećine u stranu, kao da su udešeni za stražu malih gerilskih četica hajdukâ, koji zaista po ovim okucima šuljajući se osvećivahu zulume turske. Nevidjen od očiju putnika uz Isker, neshvaćen zrnom puške njegove, jer je sa svake strane zaštićen bio, mogao je skinuti čalmu, kome je samo htio, skupa s glavom.

Već nijesam mogao izdržati toliko stajanje, podjem po vagonu, možda bi se ipak našao ma gdje komadić mjesta, da sjednem. Nema ništa. No! Tu je jedan

mlađi par, od kojeg je ženskoj jedinici pozlilo, a muška se jedinica kini, da ublaži te nadobudne patnje . . . Iz toga su kupeja neki putnici izašli i podmićuju želuce, koji hoće da budu solidarni s želucem ženske jedinice, pa izadjoše na hodnik, da srknu svježeg zraka. Eh — oprobati ću se. Prekoračim oprezno neka mjesta poda i sjednem malo.

Prijedjismo Isker i tu se nadjoše velike jaruge, a po njima teče pritoka Iskeru, pritoka, koju bi mogao provesti svu kroz dobru trstikovu cijev . . . Gle, ta malena benica ima toliko korito!

A ja prišlonim glavu k prozoru i smotrim komadić modroga neba. Visoko, visoko gore zrakom kolaju dva orla, a malo dalje treći. Polagano, majestetično se približuju jedan drugomu, kao da diplomatiziraju o podjeli carstva svojega.

— O, gospodine! Ja Vas poznajem, — javi se jedna dama u rdjastoj putničkoj mantilji. Lice joj je bijelo i suviše. Kad mi reče, tko je, sjetio sam se, da su mi još kod kuće govorili, e da će se ona negdje kod Siska nama priključiti. Preporučivali su mi njezino društvo, jer mi uz nju — rekoše — ne će biti dosadno. I zaista! Što ta ne umije da priča! Za pet časaka sam znao, da je digla na mjenicu putni trošak i da »ima još kavalirâ«, ma da se govori, e su izumrli. Ona ih nadje. Pola

Sofije je osvojila. Doznao sam, da je bila u Sofiji osobito srećna, te je našla jednu glasovitu gatalicu iz karata i ta joj je gatala. Začudi se dama, što ja za tu znamenitost nijesam saznao i pohodio ju. E — ne boj se, saputnice moja — bio bih ja i za nju saznao, da sam ikada gledao u kartama kretanje moje sudbine . . . Konačno izlazi prilično na isto, da li te drugi namagjaruje bajkama, ili se sâm vlastitim mozgom tučeš u glavu; ali vrijedi i ona o protekciji vlastite uši . . .

Domala evo i druge dame. Stara znaica s puta. Jedanput sam s njom putovao prema Varaždinu, drugi put se ona vraćala s puta po Češkoj, a ja s njome od Dugog sela prema Zagrebu. I u ličkom brzom poštanskom vozu nadjosmo se jedanput. Sjećam se, onoga puta sam bio zabavljen jatima vrabaca, što bjegahu pred našom zaprašenom ličkom arkom Nojemovom.

— Molim Vas, reče mi, pustite me onamo, a Vi se pomaknite amo. Progoni me neki Bugarin, stari jedan gospodin. Molim Vas, okrene se znanici svojoj, zameće sa mnom razgovore i prima me rukom sad ovdje, sad ondje . . . Ja ću pasti u očaj . . . Osmijehnem se: ta ovako ravnodušno se ne očajava . . .

Oh, da prestane ta trka i zvrka! Zašutila ta kolesa, da čujem, klokće li Isker,

da li mlinovi klopotaju! Žao mi je Balkana, mene je meni žao, što nijesam smogao smirene duše sa sjedala gledati nepri-spodobive krasote jedne gore, kojoj sam toliko osjećaja u životu mojemu znao posvetiti. Žao mi je, što mi kobnim slučajem nije dano, da donesem evo ono, što je zobala duša moja, kad sam čakom smogao vremena, da glednem neopisivosti kraja, za kojim sam toliko željkovao. A nije ni šala vidjeti tanki a dugi mlaz vode, kako se poput užeta spušta niza stijenu, dok mu ne znaš iskona i ne dospiješ vidjeti, kako pršti udarajući o tle kamenito. Nije šala, brzim se vozom voziti jednim od najslikovitijih klanaca Evrope i Svijeta, a ne imati zgode mišicama dati pokoja, samo da se duša opaja i naraji raja. Gledaj modro nebo, orlova nema, strâne crvenog Iskera gledaj, pećinâ s grozotama nema. Isker sâm umirio se, kao slovjenski borilac prije smrti; pripitomio se. Bore oliti nabori na površju njegovu jedvice se vidjaju. Orlova nema više; za nama su ostali. Posljednji orlovi u Elisejni jesu kablovi, što po užetima od kovne žice jure iznad nas noseći u sebi toware crnoga zlata. Tu je ugljenokop i mala se tvornička varošica uspinje strmim uzbrdjem, kao miš, kad hoće iz mišolovke.

Onkraj Balkana nastaje drugi život. Ljudi drugojačiji, ponude njihove su dru-

gojačije. Tu ti dolazi na um: Bugarska nikad ne propade. Uzmite glagol »raditi« u svim načinima, vremenima, brojevima i licima, sačinite od toga kulu narodnju i podjite i tražite neprijatelja, koji se ufa udariti . . . Ha! Strpite se! Imam kad, da Vas uvjerim.

Još koji humac s obligatnom krunom kamenitom okrunjen, a mi još svedjer uz Isker. Taj bi mogao nositi korabe s naše Kupe, a i po koju veću ladju. Nosi li? Eno tamo smeđe-sivi krovovi velikog sela. Nije li to Pleven? Pod brdom mu je krasna škola — ali nije Pleven. Do Plevna imamo još dva sata.

Što je daleko bilo sada je blizu. Zna se i pozna se. Kad se kod nas približuješ većoj varoši, osjećaš to gledajući urednije kuće uza cestu, možda i tvornicu, a nada sve — birtije za sajmare, dok blizinu Plevne poznaješ po spomenicima iz rata 1877.—1878. Tu je na lijevu ruku spomenik, gdje se Osman-paša morade predati. Svi nahrupismo, da vidimo. Za čas moradosmo opet na desnu stranu nahrupiti, jer eno opet spomenik.

I onda stadosmo. Ja više nijesam sâm. Gospodje me mole, da im budem zaštitnik. Muška je, vele, glava muška. Sunce pali, a mi sjedamo u tijesni fajeton. Ona prva dama smogla je vremena, da k bijelome licu pridoda stidljive ružičaste boje. I dok

ću ja ovo, ono, čujem, gdje i drugu damu nečim živahno nudja. Pogledam: krpica ružičasta papira . . . Eh, dok mi posjedamo, dok složimo noge — što je oduvijek u tjesnoći nemali problem — prodje i vremena . . .

A sunce pali, ono je nasilno, ono je žestoko i hoće da bude u pravu. Sve je satjeralo nasilno sunce u gajbicu krotiteljsku, i pticu, i travku, i list. Da se ma što makne! Jok! Ne da ono, jer je na zenitu, na vladi. Razapinjem kišobranac moj, pratim sjenu njegovu, okrećem ga, da što bolje i pravednije zaštićuje dame, a i ja da ne ostajem kratkijeh rukava . . . Znam, prva dama misli na onu iz Sofije s kartama, druga na Bugarina, što ju nemilosrdno progoni, a ja — ja pratim sjenu, kako pada po plećima i ne govorimo ništa.

Fajeton diže prašinu i igra se krivulja po suviše izbočenoj cesti upravo lutajući s kraja na kraj.

I dok se plašim u duši, što ću morati još dugo ovako zgrčen sjedjeti, jer nema traga blizini Plevne, eto nas pozdravljaju male kućice u voćarima pa, kuće bez voćara i mi smo u gradu. Pred nama eno mnogo fajetona i pomiču se sad desno sad lijevo. Dva su tuj hotela i neka jaka ljuđina komandira, kamo će koji fajeton pristati. Ruke su mu u džepu, samo glava radi. Čini se, da mu se jaki nos produljio

malo prije nego što bude pun, objesio od uha do uha . . . Star je, star, ali ga život nije isprebijao. I on hoće, da mu hvalimo Bugarsku, da se divimo Sofiji, a Pleven da nikad ne zaboravimo. Drage volje!

Dosada mi nije nitko bio vodičem, nitko mi nije nigdje na široko tumačio; bio sam svoj i tek kadikad se koja dobra duša našla, da mi rekne onako usput koje objašnjenje. A evo: mi izidjismo iz našega hotela i čovjek onaj pred nama stoji kao i prije; i fajetončiki su ovdje kao i prije, a i kreću se dobrički, kako on maše glavom, za koju se čini, da joj se nos produljio u džeram . . .

Opet ćemo se strpati i povest će nas na brdo, na humac, što vlada Plevenom. Tako bih rado bio sâm! Oduvijek se srce moje srećom napunja, kad se nadjem u nijemoj samoći i neprisiljenu miru; gledam oko sebe u manje i veće daljine. Tumači nam gotovo daju, a to gotovo je po njima zgotovljeno, ako već od druguda gotovo ne uzeše.

Mauzolej! Dobro. Podjimo u mauzolej! Tu je trg, na trgu nova kapela, u kapeli ikonostas i sve kao obično u pravoslavnim crkvama. Tu se prodaju tanke voštanice, stari dobri crkveni posao, koji hoće da istisnu karte razglednice . . . Neka žena nudja i brošure. I ove dodjoše, da zataru stari dobri posao crkveni. Brošure

govore o plevenskom razbojištu, razglednice prikazuju mauzolej i njegove dijelove, a svjećice, te drage tanke stvarčice, jesu tek, da ih pališ herojima za dušu.

I onda treba se spustiti u donje, podzemne odaje. Tu su velike staklom pokrivene škrinje, a u škrinjama kosti i lubanje. Lubanje su oboružane jakim zubima. Da nijesi u kosturnici, mislio bi, da si kod crijepovlja propala lončara . . . O, ne, lončar ovaj obogatio se slobodom, gavanskog je raspoloženja i ostatke, koji mu toliko bogatstvo doniješe, ozbiljno časti, uzorno sprema, i mnogim ih vijencima kiti, a vijenci su skupocjenim trakovima prevezani. »Slava i čest na Plevenskitje geroi« napisa lončar na trak, te ga stavi na škrinju.

Visoko sa strana pada slabo svijetlo u tu hladnu kosturnicu i ti se stresaš, kao da te smrt preskakuje nad glavom . . .

— Čitajte, gospodine, što piše na trakovima ovim? Mi se, znate, slabo razumijemo u ćirilicu — zamoliše mene.

— »Slava i čest na Plevenskitje geroi« čitam, a one u duši navlače mišice i kožu na mladjahne lubanje, kako bi im u potpunjoj fizionomiji osvanuli pred očima junčki — Plevenci, što za dom krvcu prolijevahu . . . O ženska sadašnjosti!

Znam za djevojčicu, koja bi trnula nad tim škrinjama, u kojima trune toliko kostiju. I došla bi bliže i kazala: čuvajte

Vi mene! Krhka sam kao inje o Božiću! Imam mali kutić u duši, koji me uvijek boli! — A ja bih vjerovao riječima njezinim, jer sam jednoć gledao, gdje tuku lavicu u kavezu, a Dorica se ogledavala za izlazom: samo da ne zaplače onaj mali kutić!

Upravo tako se uspinjemo kod moje rođene majke u naše gornje vinograde. Razlika je u tom, što su me kao dijete onamo vozile kravice, a ovdje fajetončik bugarski — »mača svog se laća . . .« Bič ognjeni daleko mu nije . . .

Žuteljivom uzbrdicom prispjesmo na »Skobelevski redut«. Ovdje su dobili Turci po grbači. Pa i ima ovaj humac podosta dobru sliku grbače muslimana, kad se klanja, a dok se on zadubio u svoju molitvu, dodje neki šaljičina inovjerac, pa mu tiho tihano, lako lagahno metnuo na vrh grbače čalmu . . . I evo ta čalma, to vam je živicom ogradjena točka, gdje se Turci utvrđiše za posljednjeg rata.

Sada je to park, koji je uredjen prije šest godina, prozvan po znamenitom »bijelom« gjeneralu i vojskovodji Skobelevskom redutu, jer ju je on osvojio izgubivši kod toga dvije tisuće ljudi. To ne smeta: on ju je ipak osvojio.

Evo — pst — ulazimo. Uvadja nas onaj golemi i krupni čovjek. Tumači: vrata, kako vidite, sačinjena su od pušča-

nih cijevi, a dovratnice su topovi . . . Puške — prâve ruske, topovi — prâvi turski. Sve, što ćemo vidjeti, jest oružje iz rata za oslobodjenje. Evo odmah dva velika ruska topa iz baterije Aleksandra Drugoga, a tamo — tamo — vidite, preko brda, bijaše logor ruskoga cara . . . Naš saputnik ne vjeruje, već poče pokretati neku polugu i top se — — otvori. On pobježe, kao od zločina.

Evo napisa u cvijeću, evo šest topova u krug postavljenih, a do njih visoka piramida ruskih granata, jer je ovdje pukovnik Moheev od granate rastrgan. Evo opet malo poviše dva su groba onih tisuća, što pogubiše živote uzimajući ovu redutu. Njihove im pukovnije postaviše spomenike na grobove. Opet topovi! Šest ih je na broj kao i prije. I piramida od granata je ovdje kao i prije. To u čast najvećem junaku ruskom, majoru Gortalovu. Evo opet — grobovi i spomenici ruskim junacima »najhrabrijim od svih hrabrih«, pa kola za granate, te kola za privoz druge municije, pa neki primitivni podrumi u zemlji, ali mjesto buradi sva sila granata svakog mogućega kalibra. To su utvrde Osman-paše.

V. Skok u Trnovo.

Sasvim ugodno, može se reći, sasvim ugodno. Ima nas u kupeju četvorica, ali nam je vruće, da je milina . . . Meni sučelice sjedi neki ćelavi Bugarin i ne dopijeva rupcem skidati rosu s ćele, ćela i obraza. Sasvim ugodno. Mojih saputnika nema. Oni su negdje drugdje usrećili kupeje. Kupio sam u Plevenu na kolodvoru sofijsku »Večernu poštu« i rusko »Novoje Vremja«, koji se dosta kolportira i dosta prodaje. Držim se mudro i čitam. Teško svladavam slova, teško i razumijem, ali se držim mudro i čitam, a od vrata po prsima puzaju mi kaplje znoja, da je prava milina. Sa svim tim ja sam zadovoljan, jer nas je malo, a svi šutimo i držimo se mudro i ozbiljno.

Moj se čeonu susjed diže i spušta prozor, da bude promaje. Vidiš, a mi se ne sjetismo, da ima i taj posao. Odložim novine i dopuštam povjetarcetu, da me u čelo ljubi. On to čini, a ja kao da se sve više iznenadjujem. Moraš biti i prema povjetarcetu uljudan.

— Vi ste Hrvat? upita me moj čeonu susjed.

— Da, i kimnem, kako se u nas kima u potvrdu.

— Ali Slaven jeste?

— Hrvat.

Tram-tamtam, tram-tamtam; tatata-tam, tatata-tam; a kam', a kam' . . . ? Neopazice udjosmo u usku dolinu. Tiha je tiha, tiša od groba. Tako se čini. S desna, s lijeva uzrasle klisure, a na njima će poživati ravnjaci. Po ravnjacima možda i vjetrić pirka. Možda je tako slabašan, da i komarica, i manja mušica od komarice, protiv njega može letjeti. I vjetrić taj preskakuje s hridi na hrid, a dolje u dolini mir barem tolik, kolik je u grobu, kad crvi pospavaju . . . Tako se čini. Jer evo u dolu su šume — gajevi mladi. Mir popodnevni počiva nad njima. Lišće je mirno. Medju tisućama i tisućama, tek se po jedan listić polagašno pomiče kao duga trepavica lijepe djevice, kad u snu vidja onoga, što ga je mala njezina glavica izumila, izmaštala . . . Draga šumice, dragi mladjahni luzi!

Krijete li vi još gdje koju vilu? Otkad ono izumriješe stari dobri ljudi, onda je ponestalo i vilâ. A bilo ih je cvdje. Trnovo su, vele, sagradili orijaši, a kako da bude orijašâ bez vila. A sad? Po lijeskama se penju dragušne vjeverice, po kamenju gušterice i te su vilama nasljednice . . . Uzahna je to dolina. Strane do klisura polagano se penju, a onda naglo sunu u vis. I — na! Gledaj desno gore! Čiji su ono dvori? Lijep, o lijep im je samotnički smještaj! Taman pod klisurama.

To je stari manastir Preobraženski, koji potječe — kako mi vele — još iz doba Ivana Šišmana, dakle iz prvoga carstva bugarskoga. Pa kako se lijepo smješka onako podnizan bujnom zeleni mladih drvetâ! Za cijelo se u njemu lijepo i živi! Narod je dobar, rado daruje. Stari, dobri monasi, siti molitve, u dokolici žive i proživljuju već ovdje svoj dio raja.

Topla ljetna noć, zalivena mjesečinom. Bijeli monah od starosti skinuo je sa sebe sve, sjedi kraj otvorena prozora kule svoje, papka lulicu duga kamiša i gleda u mjesečinu. Kad istrese iz nje pepela, buni tišinu noći ljetne i mjesečne. Do njega bokal s vinom, u duši mnoga osjećanja žare mu oči i obraze . . ., a u dolu šumi Jantra, gdjegdje divlja, gdjegdje pitoma . . . Ah, čemu dočaravanjem takih slika buniti sama sebe!

Ipak se svaki čas nadješ u zabuni. Blizu negdje Jantra teče, ti ju ne vidiš, možda vjetrić granjem miče, ti ga ne čutiš sve od čežnje, da se popneš nekud gore na te čudne bridove, na rubove kamenita vijenca nad nama.

Netko klikne: evo Trnova, a mi ko ljudi potročimo k prozorima. Ne vidi se, jer je vlak naglo promijenio smjer.

Napokon! O, kako te iznenadi! Neopisiva slika! Vidiš nešto, od čega te život zaboli. Nešto te sili, da jaukneš, da od čuda

radovao, za Nišavom sam gotovo plakao, kad je ono kod Pirota nestade s vida. U Isker sam buljio kao ptica vodomar, a sada smišljam, kako bi nekud otišao i Jantru gledao. I bi sreća moja velika, jer nas razmjestiše po konacima, a moj konak, prastari neki han, upravo visijaše nad Jantrom. U sobi su četiri kreveta, a ja izabrah onaj uz prozor. Legoh poprijeko kreveta i gledah kroz prozor.

U, gdje je Jantra! Čini se, te ju gledam s oblaka. A što se pjeni, što se muti, brza i vijuga! Eto tu nalijevo odnekuda dolazi, vijuga, sakrije se za brdo, a tamo daleko se opet pojavljuje i kao da k nama teče. Tamo je uzahan put na brdo, a preko eno opet Jantre. Kamo god pogledaš, vidiš ju. Ili teče k tebi ili od tebe. Mi smo na stupovima drvenim i crnim poput ugljena. I ove kuće nalijevo i nadesno počivaju na vitkim stupovima. Daleko dolje ispod nas naslućujem neki zid, a po zidu se penje vinjaga i cvate . . . O, poznajem ja vas, lijepi, bijeli cvijetovi! I tebe poznajem, kupino draga! Išli smo cestom. Ona se verala kraj živice, brala kupinice i pružala mi, da joj s dlana jedem. Je li, kako sam ja pitoma životinjica!

A preko Jantre! Tamo je Trapezica, humac nalik na okrugao sto, što su ga s cne strane poduprli, da bude k nama nagnut. Po njoj — Trapezici — rastu gr-

movi, pasu se dvije kravice, a ovdje su neke bajte, kolibice. Ne, to nijesu bajte, to nijesu kolibice, već su to otkopani temelji starih boljarskih crkvi, a od nevremana zaštićeni jednostavnim krovom od dasaka. Stari boljari carstva bugarskoga imali su svaki svoju crkvu. To je bila carska svita, a sa Trapezice mogahu gospoda, vele, po mostu od samijeh koža prijeći k svome caru na Carevec, što se diže onamo preko Jantre i naliči vrhom na poklopljeno zvono, pa ga Turci i zвахu: Čan-Tepe. Da, da, kad su u Trnovu zamukla zvona, a propala sloboda, cinički im Turci pokazivahu na brdo Carevec, na propale carske dvore: Eno Vam čan — zvono!

Sasma lijepo im je bilo. Griješili su ti boljari po okolici, slavili orgije po manastirima, a onda prali duše po crkvama svojim. Na Trapezici — vele — bilo neko 25 ovakvih duševnih kupki . . .

A ta divlje romantična okolica, dre-movna je i pusta. Nigdje ništa obradjeno, zasijano. I još mi bude čudnije: što drži ovaj narod u pustu i neplodnu kraju, koji može prijati jedino stočarstvu. — Eno tamo daleko, gotovo u horizontu selo Arbanasi. Imućno selo. Eno opet na lijevu ruku daleko pod onijem brijegom selo Samovodeni. Četiri stotine kuća i sve bogato. I tu odmah preko našeg brda plodni su krajevi. Tako mi sve objasni pridošlica

Bugarin, onizak čovjek, gradjanin. Ne će mu još biti ni 30 godina. Došao je u moj »han«, da vidi, bili bio komu od pomoći. I priča mi o naseljenju Arnautâ u Arbanasima. Imadu još arnautskih imena neke kuće, ali ljudi su Bugari. Trguju stokom i imućni su. Eno, veli, jednog iz Arbanasa. I nagovori ga. Prijatelji su. A Samovodeni? Tamo je gotovo sve zasadjeno vinovom lozom. Vino glasovito. Ovo o vinu mi se sviđa . . . Ta i ja sam Hrvat dušom tijelom!

Idemo k njemu u fotografski atelje. I dame je moje našao i njih je u atelje poveo. One, dakako, dobile volju da se fotografiraju. Uh, za što sve nemaju te žene volje! I tu se slazi kao u pivnicu, a dodješ u zgradu, koja lebdi nad Jantrom. Čudno je s tim kućama. Sve je tu trulo. Ovaj atelje ima neku vrst balkona. Obradujem se, moći ću opet gledati.

Ne da se na nj. Sama crvotočina i trulost. Uzmaknem.

— Izvolite samo, izvolite!

— Hvala. Ne želim u bezdan.

— Ah, mahne rukom, podje na balkon i poče lupati nogom. Što on petom otkine iver od daske, to njega ne smeta . . . A pod njim — bezdan.

Takve su sve ove kuće. Stare, trule nepopravljive, i čini se, kao da se svi Trnovljani spremaju na seobu, pa ne mare ni popravljati ta svoja stara gnijezda.

Dok se jedna moja dama — ona bojažljiva — zabavlja razgledavajući fotografije, druga — ona što voli vračare — nikako da se namjesti za fotografiju. Smije se, širi ruke, glava joj klone na rame, a sad donese sreća ili nesreća u atelje nekog mladog apotekara. Magister izučio posao u Francezkoj. Sav je u pomadi i mirisima. Kosa mu se bliješti, čini se, sad će prokapat streha s nje. I — da — u kraj aparat! Dama k njemu, pa izravno o mirisima. Svur robu je po njemu prenjušila, o svemu se propitala. I ne samo to, nego je magister donio sa sobom neke flašice i sad lij po njoj to po kosi, to po grudma, po tijelu i kad je sva upravo prokislila, potraži svoj paletot . . .

Izadjoh.

Sunce sjeda za Balkan. O, tamo u domu mojemu još ne sjeda. Kako je u Hrvatskoj? Što radi majka moja? Pisat ću joj kartu- da idem u Tursku . . . U oči mi navru suze. Sa Turcima je kroz dvadeset godina plašila djecu svoju redom kako se radjasmo, a sad gle zatekoh sebe, kako ju hoću sad ja da plašim.

. . . Sunce sjeda za Balkan. Velike sjene šuljaju se po Bugarskoj. Hodam po ulici gore-dolje. Ulice oživljaju. Sve ča-

Ah, gle! Okreni se ovamo bolje prema sjeveru. Tu je sada barutana; prije to je bila Teke-džamesi, a u staro doba crkva sv. Paraskieve. Tako je sa sadašnjošću i prošlošću. U budućnosti bi to imao biti muzej za trnavske starine. Sad se opet okreni ovamo prema kuli Balduinovoj. Odmah preko Jantre poput mravunaca penjju se isto takove kućice kao i u Trnovu što su, od Jantre pa sve gore do gajića; to je Turska mahala. Ovo, gdje sada stojimo na vrhu Carevca, to su Turci zvali Čan-Tepe. Tu je bila dvorska crkva. Evo: naokolo mramorna kamenja još i sada. Tu

je spomenik, što ga podiže »nad ostacima stare bugarske veličine« sada vladajući car. A ovo ovdje, što je za nuždu granama ogradjeno, jest do 30 metara duboki zdenac.

Pogledajte još ovo sagorjelog zidja, pa podjimo. Tu je neka jagma bila. Šta je? Netko je odvalio komad zida, a u njemu rupa i u rupi mali ugljenčići pomiješani sa prašinom. Ugljenčići to su — vele — od pšenice, koja se ovdje čuvala pred četiri stotine godina, kad Čelebija ono Trnovo uzimaše. Tri sam zrnca uzeo, a draža su mi od bisera . . .

Jo, što je krasan pogled na Trnovo, joj, što je to divno smještena varoš! Da me ne tjeraju jedni, ne zovu drugi, ostao bih ovdje, pa da se naužijem vidika, kakova nigdje na svijetu nema. I što osjećaja izazivlje ova slika! Toliko udivljenja i toliko bola!

I ta Jantra! Kako se to ona sve nije smotala! Kolikogod si razbijam glavu, da dokučim pute njezine, ne mogu. I ovdje je i ondje je i preda mnom je i iza mene je. Deset to rijeka teče, misliš, a jedna je.

ski klikovahu vodeći ili odvedeći nevjeste uz karavane mazgi mirazima pretovarenih.

Kad ono iza katastrofe Tvoje odredi sultan, da se najbolji sinovi Tvoji pohvataju i odvedu u daleku Aziju, od jecaja i suza Tvojih na oproštaju nebesa drhtnuše. E-e! Da i meni bude bilo sudjeno dulje ostati u Tebi, sura udovice, da sam mogao obaći gola brda i u osami sjediti motreći divnu Tebe — i ja bih plakao i stenjao na oproštaju.

E-eh! I nikad više!

Tam-tara, tam-tara, tam-tara-tam!

Vesela! Pisat ću Ti kartice! Znam: Ulica Gurko, ne?

VI. Na Crno more.

Kad je mašina prvi put huknula, zahroptala, srce je moje stričak pomilovao... Sad sam znao — to je bilo opet u Orjehovici — da se nigdje ne ćemo zaustavljati, nikuda skretati, nego ćemo ravno na cbalu Crnoga mora.

Crno more! Pontus Euxinus! Kad sam ga prvi put na karti vidio, negdje pred dvadeset godina, mislio sam na tintu. Tamo dakle crpu toliku tintu! Danas strepim, jer ću doći tako blizu Rusije, za kojom sam toliko čeznuo gutajući Gogolja.

O, strašno more, golo i mirno! To je naše slovansko more! Rusi i Bugari drže njegove obale tamo od Bospora pa amo gore i onamo do Kavkaza. A preko njega struji amo hladno povjetaree sa goleme ruske nizine, možda još iz veće daljine, nego što je Ural. More se mreška, uznemiruje pijesak tankih pličina. Onaj drug, što se grozio, da će pljucnuti u tu sirotinju, prikupi društvo svoje, društvo neoborivih i još neke, pa ode u more, da se kupa.

Restauranti su prazni, šetalište prazno. Sâm sam ja evo na obali. Gledam more i gledam, a ne znam, čemu ga gledam. E, voda i noć, dvije su rodjene sestre; one svašta gutaju, svašta proždiru, svašta skrivaju, a ništa ne otkrivaju. One su roditeljke srhova i srčanih grčeva; one ubjeljuju kosu, mršte čela, ispijaju oči i suše, te mreškaju obraze. Zaista dvije najjače velesile, uvijek zagonetne i nikad neshvaćene. Kad je ono Kserksu more mostove na Helespontu razbilo i rastrgalo, razljuti se bijesni Perzijanac, dade ga izbičevati, okovati, žigosati i barbarštinom mu nazdraviti. Tako si ti »gorka vodo«, ti »mutna i slana rijeko«, što bi reko Kser-

kse, jedanput ipak stradala, ali — noć, nje ne shvati ni šiba ni pištolj . . .

. . . A u vodi veseo narod se praćaka. Eno tamo daleko na moru dva broda — reći bi, dvije dječije igračke — podosta razdaleko plove prema sjeveru u Odesu ili Herzon. Dimnjaci ni slamčice im nijesu, a dime se i reći bi stoje sate i sate na istom mjestu. Ipak idu, ipak se žure, a ovamo na obali o desnu mi ruku konzulati digoše visoko na stijegove barjake, koji lepršu na vjetru i žarkom božijemu suncu. Hajdemo onamo! Gdje je polumjesec, gdje je mladaj na barjaku, tamo treba dići potpise za putovanje u nemirni Carigrad.

I nadjem kuću, dremovni dom, gdje se ništa ne zbori.

Tu sjedi netko nijem. Gleda preda se. Makne glavom, jer me razumije, a da nijesam ni beknuo. Soba je otvorena. Nekoliko ljudi sjedi okolo po minderluku i svi su u nešto zadubeni, te u pod gledaju. Jedan namoči pero, zapiše nešto po tursku, udari muhurom, promrmlja svotu, ubere, kimne i šuti. Naklonim se mirnima, naklonim se pisaru. Oni me ne vide i ja odem. Kao straža, što grobove čuva. A vani sunce žeže. Raspast ću se. Ona dva broda, dvije igračke dječije, još dime kroz svoje slamčice. O, kako je čudno gledati to Crno more!

Tako su možda građani starog Odesosa odavleñ motrili, kako se lagašno pomiče ladja, na kojoj se prevezio duhoviti Sulmonac kao prognanik iz Rima u Tomi. A Tomi nijesu ni ležali daleko od Odesosa. Jedva 150 km. daleko prema sjeveru.

Ah, idemo dalje. Skrivajući se pred žarkim tracima sunca zabludih u neku malu, usku uličicu. Blatna je i zaudara. Kućice još iz turskog doba trošne, stijene im kao grbače izbočene, sad će, misliš, cocnuti sve u jednu gomilu prašine. Na basamacima dronjci se suše. Sve je mirno, tiho, mrtvo. Bojiš se, da ne ispadne iz kuće tkogodj i ne zamahne na te: »Novac ili smrt!« Onda dodjoh do nekog bunara. Bosonog narod, što muški, što ženski, capka po lokvicama na taracu i redom podmeće zemljene sudove. I tu se ništa ne govori, ne gura, ne hiti.

U Varni su Bugari u manjini. Škole bugarizuju i Turke i Grke i druge. Stare se trošne kuće ruše i grade nove. Ipak — tu je moderna ulica, a par koračaja i već si u uličici, da si ne možeš jasnije pomisliti. Evo i ovdje ima »kafene Makedonija«. Pred kućom je klupa obična. Sjest ću. Tu je preda mnom trg, srknut ću kafu i gledati, kako živi narod. U kafani je živahno. Dva-tri društva imadu pred sobom po škatulju. Bacaju kocke i odvlači jedan drugomu neka drvena kolešca. Štropot igranja

je dosta ugodan. Komu utrne cigareta, pripaljuje na žeravici, koja je do njega na stolu. Općenito se govori turski; tek gdje-kada naizmjenice bugarski. Mali trg je dosta živahan. Sad prodje fajeton, sad natovareno magare, sad čovjek s nekoliko oderanih janjaca nanizanih na kolcu. Opet fajeton, opet magare, a na njemu i čovjek i prepune košare povrća, a onamo preko trga opet trči čovjek s oderanim janjcima. Kolac mu se savio i sad će isplaženi jezici liznuti zemlju, a kratki repići, na kojima je runo ostavljeno, nevoljko lupkaju o stranu i po čovjeku. Desno uza stijenu sjedi na niskom stočiću vremešan čovjek, do njega kovčežić sa mastima za čišćenje cipela. Razastro je utirač, svileno platno stara suncobrana, okreće ga i slaže tako, da mu manje izrabljena strana bude na površju.

Eto i naših s kupanja. Grupa se polagano uzbrdice primiće. »Neka nam škodi, što se okupasmo«, zadovoljno klikće vodj, što reče, da će pljucnuti u Crno more . . .

Kafedžija istrči: »Hrvati, Slovani, izvolite k meni! Zapovijedajte!« I podvori ih to kafom, to limunadom, to šekerlijom svake ruke. Raduje se i drago mu je. Ovdje ima slovansko društvo. Slabo je, ali napreduje. I on je član. U Varni su nastanjena takodjer dva Hrvata. Dobri ljudi.

Opet smo na obali. Prodjosmo nekom uličicom s turskim spomenicima. Nakrivili

se, a pozlaćena slova jedva se već i razbiraju. Dvojica mladih naših drugova zaostaše. Na vratima jedne podrtine od kućice vidješe dvije mlade ženske, pa — zaostaše.

— Momče! Ivàn!« dozivlju naši konobare i dadu se dvoriti pivom i zakuscima, a ja opet na obalu, na svoje prvašnje mjesto. Družba u kupanju vesela. Jedni gaze vodu, drugi plivaju, treći stoje i nešto kao da smišljaju.

Dvije me točke zanimaju. Na desnu ruku dolje nalazi se rt, a na rtu svjetionik. Po pustu rtu uzdižu se neke mogile, šest do sedam na broj; to su, vele, grobovi skupni, gdje ukopaše križari svoje mrtve drugove, koji nosijahu glave i život pod bedeme jeruzalemske. E-eh! Sasvim nezgodno je ovo sa životom i smrću. Kolike se matere blamirale, što su nas takove rodile! Živiš, probijaš se kroz svijet, dodje čas i zaklopiš oči, a onda ne dobiješ svoje čestite kućice od metra širine i do dva metra duljine . . .

I lijevo gore ima rt, ali nema svjetionika i mogilâ, već je ondje dvorac cara bugarskoga, kamo dolazi na ljetovanje. — Skrećem glavom sad nadesno, sad nalijevo i gledam te točke: jedna govori o sreći i plاندovanju, a druga bûdi tugu u srcu.

Mališani pridolaze i nudjaju karte razglednice, a medju njima neki sitan. Je-

i dodjosmo na obalu lučku. Luka je velika, prostrana i dosta mrtva. Neka dva crna parobroda, dva, tri trabakula, nekoliko ribarske ladjice i naš mali bijeli parobrodić. Uh, kako je dragušan! Stisnuo se uz molo u zatišje i diskretno puši svoju lulicu. E-he! Ne bi on tako spokojno čučio, da se goso sa sjevera razigra, da goni pred sobom valove, koji onako od šale, ko plašljivi zečevi, preskakuju i molo i ovakve mališane, pa i njegovu veću braću. E — da, kad se sjeverni stric rasrdi!

Spustismo se k našem bijelom brodiću niz kamenite skaline, on tutukne, dađe se odriješiti i more se zapjeni, zašumi. A-hä! Hoće mali, hoće! Okrenusmo ledja Galatirtu i mogilama i tužnom svjetioniku, a kljun našeg brodića smjeri ravno ka dvoru carskome. I sad je tako ugodan pogled na Varnu. Polagašno se od obale diže; onda prestane varoš, a dodju nad njom vinogradi. I vinogradi prestaju, a onda se diže strmi brijeg, obrastao šumom. Na vrhu, na sljemenu brijega bijele se neke zgradice, a do njih strše daleko u vis neke vrsti jarboli. To je stanica za Markonijev brzojav. Ta bežična mudrolija mene jadi, što je tako visoko i tako daleko, a ipak bi čovjek i njoj rado zavirio u — karte.

I kako Varna lijepo pristaje pod tu gorsku kosu! Sve oko nje puno zeleni, a

kuće nove i bijele nanizale se polagašnom usponu. Ta je bila nekada i prijestonicom. I to prijestonicom male bugarske državice, koja je najkasnije pala u turske šake, državice despotâ Dobrotićâ, po kojima se još i danas zove Dobruča, komad zemlje medju Dunavom i Crnim morem. Panajot sjedi uza me i pripovijeda o Dobruči, koja danas pripada Rumunjima, a nastavaju je Bugari. Ah, kako trpi njegovo patriotsko srce s te pripovijesti.

Eugzinograd nam je blizu. Već razabiremo stražarsku huticu, ogradu, vrata, koja vode u gaj, šumicu oko dvorca. Eto i pristajemo. Panajot me uzima pod ruku, udvara mi kao djevojci i uvodi me. Tu je prije bio manastir. Ovamo su Varnenci nedjeljom polazili što pješke, što po moru i tu boravili sa svojim porodicama. Danas su mnoge manastirske zgrade preuredjene. Tek crkvice se nije preuredjivala.

A kako je lijepo u tamnoj crkvisi; tamo iza ikonostasa i iza žrtvenika klokće izvor-voda, cureći po nekom žljebiću; pljušti i klokće i s gustom tamom dočarava ti neku bajovitu špilju, gdje se vile roče... one lijepe vile povotkinje . . . Vani te opet dočekuju stazice, kraj stazicâ cvate lovorika i njezini blijedo-žuti sitni cvijeci hoće da te ljube. Tamo opet kamenjem obnizane lijehe pune cvijeća svakojaka, a na svakoj se ističe monogram (»F«) cara Ferdi-

nanda. Car ima radost s dvorcima. Gdje je ljepša točka u Bugarskoj, tamo bi on rado imao dvorac. Samostan Preobraženski kod Trnova hoće da ima, ali ne dadu Bugari, i druge bi manastire ovako rado, ali Bugari ne dadu.

Sad on negdje u Bruselju, gdje li, kumuje, a dotle mu se ovdje vjetri dvor i posteljina . . . Naše dame se odmah zatrčale, da ogledaju poplune, jastuke i slično, što se vjetri u paviljonu za muziku. Lijep je dvorac; oko njega su mnogi skokovci ili vodoskoci. Bajno mora biti u večer, kad zašume i zapljušte vodoskoci, a u plamu tolike električne svjetiljke sa tisućama svijetlih svjetala . . . Neka bude muzike, neka zahuči more . . . e-e! Bajna mora biti takova večer! I onda se proći po tim puteljcima, imati puno srce mladosti . . . E-e!

Panajot me povede malo niže upravo na rt nad more. Uh, što je golemo i što se neprestance svadja s obalom! Tu su neke stare kamenite stepenice k moru, a ovdje pred pet godina pogibe u moru ministar Manušev, pouzdavajući se suviše u plivaću svoju vještinu. Stara se hrastova debela nagnula k moru, sva su mahovinom obrasla, a po njima pjevaju svakojake šumske ptice, pa i vrapci i sjenice. Čini mi se, da je to mimo ptičijeg običaja, ali pjevaju i u žarke ljetne dane, pa eto.